

“HALOLLIK” UMUMIY MA’NOLI OKKOZIONAL BIRLIKLARNING PRAGMATIK XUSUSIYATI

*Xo‘jayeva Umida Maxmudovna, Navoiy davlat universiteti Ingliz
tili va adabiyoti fakulteti “Ingliz tili amaliy kursi” kafedrası
o‘qituvchisi*

PRAGMATIC CHARACTERISTICS OF OCCASIONAL UNITS WITH THE GENERAL MEANING OF “HONESTNESS”

*Khojaeva Umida Makhmudovna, Teacher of the Department of
“Practical English Language Course” Faculty of English
Language and Literature Navoi State University*

ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОККАЗИОНАЛЬНЫХ ЕДИНИЦ С ОБЩИМ ЗНАЧЕНИЕМ «ЧЕСТНОСТЬ»

*Ходжаева Умида Махмудовна, преподаватель кафедры
“Практический курс английского языка” факультета
английского языка и литературы Навоийского
государственного университета*

<https://orcid.org/0009-0006-7348-3906>

e-mail:
umidaxujayeva@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutqimizda mavjud bo‘lgan “halollik” umumiy ma’noli okkozional birliklarning pragmatik xususiyatlari haqida fikrlar bildirilgan, ular misollar bilan dalillangan. Tilimizdagi turli xil suhbat jarayonlarida qo‘llaniladigan “halollik” konseptiga oid okkozional birliklar va ularning pragmatik strukturasi hamda ma’nolari turli xil adabiy manbalar va tilshunoslarning fikrlarini tahlil qilish orqali tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: okkozional, pragmatika, pragmalingvistika, adabiy til, pragmatik ma’no.

Abstract: This article compares the pragmatic characteristics of occasional expressions associated with “honesty” that exist in our speech and supports its analysis with examples. The pragmatic structure and meanings of various occasional expressions related to the concept of “honesty, as used in different conversational contexts, are analyzed through literary sources and the views of linguists.

Key words: occasional, pragmatics, pragmalinguistics, literary language, pragmatic meaning.

Аннотация: В данной статье сравниваются прагматические характеристики окказиональных выражений, связанных с концепцией «честности», которые существуют в нашей речи, и анализируются примеры их использования. Прагматическая структура и значения различных окказиональных единиц, связанных с концептом «честность», исследуются с опорой на литературные источники и мнения лингвистов.

Ключевые слова: окказиональный, прагматика, прагмалингвистика, литературный язык, прагматическое значение.

KIRISH. Okkazional birliklarning pragmatik xususiyatlarini tahlil etish tilshunoslikda muhim masalalardan biridir. Okkazional birliklar – bu muallifning ijodiy faoliyati natijasida yoki nutq soʻzlovchining nutq jarayonida koʻzlangan maqsad va ichki hissiyotlarini toʻliq va aniq nazarda tutgan holda ifoda etish uchun ishlatiladigan, tilning meʼyoriy birliklari bilan bir xil boʻlmagan, oʻziga xos semantik va stilistik ahamiyatga ega boʻlgan yangi leksik birikmalardir.

Okkazional birliklarning pragmatik xususiyatlarini tahlil etishga doir bir qancha qoʻllanmalar mavjud boʻlib, bir qancha tilshunos olimlar bunday lisoniy birliklarga doir chuqur izlanishlar olib borishgan. Shu jumldan, George Yule “Pragmatics” kitobida turli xil tushunchalarni oddiy, tushunarli usulda izohlab bergan va ilmiy asoslar keltirgan. Tilshunos “Pragmatika tilning qanday ishlatilishi, kim tomonidan, qachon va qanday kontekstdagi maʼnolari bilan bogʻliq savollarga javob beradi”, – deya izoh berib oʻtga¹. Tilda mavjud boʻlgan lisoniy birliklar har doim ham maʼlum va aniq bir maʼno anglatmaydi. Soʻzlovchining munosabati va nutq jarayonida anglashiladigan maʼno va maqsadga muvofiq turli xil okkazional birliklar ishlatiladi.

Oʻzbek tilshunolaridan **Sh.Safarov** pragmatika va pragmlingvistikani alohida yoʻnalish sifatida shakllantirishga katta hissa qoʻshgan. Uning fikricha, pragmatika til birliklarining amaliyotdagi funksional qoʻllanilishini oʻrganadigan tilshunoslik yoʻnalishidir. Til birliklarining kontekstda qanday maʼno hosil qilishi va muloqotda qanday samara berishini tahlil qilish bu fanning asosiy maqsadlaridan biridir².

Ingliz tilshunosi Thomas Jenny “*Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics*” qoʻllanmasida: “Pragmatika oʻrganadigan asosiy masalalardan biri bu qanday qilib bir xil soʻzlar turli kontekstlarda turlicha maʼno anglatishidir”³ deb yozadi. **Pragmatik maʼno** esa til birligi yoki ifodaning muayyan vaziyatda qoʻllanilishi orqali

anglashiladi. U faqatgina lugʻaviy yoki grammatik maʼnoni emas, balki gapiruvchi va tinglovchining muloqot davomida yuzaga kelgan emotsional yoki ijtimoiy munosabatlarini ham aks ettiradi. Tilimizda mavjud boʻlgan lugʻaviy maʼnoga ega boʻlmagan soʻzlar ham suhbat jarayonida turli xil semantik vazifalarni bildirish xususiyatiga ega ekanligi pragmlingvistika tadqiqot koʻlamini kengayishiga yordam beradi.

Oʻzbek olimlari, jumladan, Azamat Pardayev pragmlingvistik tadqiqotlarni kengaytirish zarurligini taʼkidlaydi. U yordamchi soʻzlar (bogʻlovchilar, yuklamalar)ning lugʻaviy maʼno anglatmasdan, balki kommunikativ jarayonda matnga rang-barang semantik vazifalar qoʻshishini muhim deb biladi⁴. Oʻzbek tili turli xil soʻz yasash usullariga ega boʻlgan boy tillar sirasiga kiradi. Shunday ekan, turli xil nutq jarayonlarida til foydalanuvchilari tomonidan yangidan-yangi birliklar yasashda davom etaveradi va vujudga kelgan yangi til birliklari tilshunoslarning tadqiqot va izlanishlari obyektlariga aylanadi. Tilimizda “halollik” maʼnosini ifodalashda pragmatik maʼnoning ahamiyati juda muhim. “Halollik” konseptini ifodalashda okkazional birliklar pragmatik maʼnoni koʻpincha soʻzlovchining samimiy taʼsir hissini ifoda etish uchun ishlatilishi mumkin. Okkazional birlik “halollik” tushunchasini ifodalash uchun oʻziga xos emotsional baho berishi mumkin. Masalan, “toza vijdon bilan” okkazional birlik nutqning axloqiy asosiga urgʻu beradi. Ulugʻbek Hamdamning “*Yaxshiyam sen borsan*” hikoyasidan olingan ushbu jumlaning misol tariqasida keltirsak: “*Ammo ikkisi ham bir-biriga qoʻldosh boʻlib, bunday xavfdan qutulib qoldi va toza vijdon bilan oʻz yoʻllarini topib bordi*”. Ushbu jumla orqali yozuvchi qahramonlarning ichki pokligi va halol niyatlari sababli oʻz maqsadlariga yetganligini ifodalash maqsadida “toza vijdon bilan” birligini keltirib oʻtgan. Yuqorida berilgan jumlada yozuvchi bir oʻrinda halollik tushunchasini takroran ishlatishdan qochish maqsadida va jumлага yanada hissiy

¹ Yule, George. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press, 1996.

² Safarov, Sh. *Pragmlingvistika*. Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti, 2008.

³ Thomas, Jenny. *Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics*. London: Routledge, 1995.

⁴ Pardayev, A. *Pragmlingvistika oʻzbek tilshunosligining alohida yoʻnalishi sifatida*. Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi, 2022.

bo'yoq va emotsional ta'sirni oshirish maqsadida yangi bir birlikdan foydalangan. Yana bir okkazional birlik bu "po'lat vijdonli" birikmasidir va bu birlik halollikka oid yangi birikma hisoblanib, muallifning subyektiv yondashuvini yoki nuqtayi nazarini ifodalashda ishlatilishi mumkin. "Po'lat vijdonli" ifodasi bir kishining o'z axloqiy tamoyillariga mustahkam sodiqligini, ichki kuchi orqali o'z nafsinı tiya olishi va ma'naviy pokligini anglatadi. Bu metafora insonning ichki himoya qalqoni sifatida tasvirlanib, to'laonli halol insonga sifat berganda ishlatiladi. Ushbu birlik tilimizda mavjud bo'lib xalq tomonidan ishlatilib kelinmoqda. "Po'lat vijdonli" birikmasida insonning vijdoni mustahkam bo'lgan po'latga qiyoslangan. Shunday qilib, okkazional birliklarning pragmatik ma'nosi ularning yaratilish motivlari, qo'llanilgan konteksti va muloqotning maqsadi bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Yana bir "halollik" tushunchasini ifodalashda qo'llaniladigan birlik "to'g'ri qo'l" okkazional birligidir. O'zbek adabiyotida ilk roman hisoblanmish "O'tkan kunlar"da Abdulla Qodiriy ushbu birikmadan qahramonning axloqiy qiyofasini ifodalash uchun foydalangan. "U, haqiqatan ham, qo'li to'g'ri inson edi", jumlasida ishlatilgan "qo'li to'g'ri" birikmasi qahramonning halol, sofdil va boshqalar haqqiga xiyonat qilmaslik kabi axloqiy sifatlarni ifodalash uchun ishlatilgan. Asardan olingan jumla orqali yozuvchi qahramonning nechog'lik halol inson ekanligini uning boshqalar haqqiga xiyonat qilmasligiga urg'u bergan holda tasvirlagan. Halollik mavzusi esa ko'pincha tilshunoslikda emotsional va ma'naviy pragmatik sifatlardan boyitiladi. Halollik tushunchasi keng ma'noga ega ekanligi va turli xil insoniy xususiyatlarni o'z ichiga olganligi sababli, ushbu tushunchani nutq jarayoniga va so'zlovchining maqsadlarini inobatga olgan holda turli xil yangi va tilimizda avvalda mavjud bo'lmagan birliklar imkoniyati mavjuddir.

Ma'lumki, nutq jarayonida suhbat ishtirokchilari o'z ko'zlagan maqsad va fikrlarini

ifodalash uchun turli xil birikmalardan foydalanadi. Individdar ba'zida o'zlarining subyektiv va emotsional fikrlarini bayon etish jarayonida turli xil tilda mavjud bo'lmagan birikmalar yaratuvchisiga aylanishadi. Shunday ekan, bir so'z yoki so'z birikmalari turli nutq jarayonlarida bir xil ma'no anglatmaydi. Bazi bir suhbat jarayonlarida so'zlar pragmatik yuk bilan boyitiladi va aloqa ta'sir kuchini oshirib yanada aniq qilib beradi. Ammo, har bir nutq jarayonining o'z qoida va me'yorlari mavjud bo'lib, til foydalanuvchilari muloqot jarayonida ularga rioya qilishlari zarurdir. H.P.Grice "Logic and Conversation" kitobida ta'kidlab o'tganidek, suhbat ishtirokchilarining pragmatik muloqot qoidalarga rioya qilishlari haqida quyidagi fikrni aytib o'tgan: "Muloqotning muvaffaqiyati suhbat ishtirokchilari o'rtasidagi maxsus qoidalarga rioya qilishga bog'liq bo'lib, bular suhbatning kooperativ prinsiplari deb ataladi"⁵. Har bir nutq jarayonida so'zlovchi va tinglovchi rioya qilishi zarur bo'lgan suhbat qoidalari mavjuddir. Mavjud qoidalarga rioya qilgan holda suhbat jarayonini tashkil etish muloqotning muvaffaqiyatidir va suhbatning har tomonlama tushunarli bo'lishini ta'minlab beruvchi omillardan biridir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Grice, H.P. Logic and Conversation. In *Syntax and Semantics*, edited by Peter Cole and Jerry L. Morgan, vol. 3, 41–58. New York: Academic Press, 1975.
2. Pardayev, A. "Pragmalingvistika o'zbek tilshunosligining alohida yo'nalishi sifatida. Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi, 2022.
3. Safarov, Sh. *Pragmalingvistika*. Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti, 2008.
4. Thomas, Jenny. *Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics*. London: Routledge, 1995.
5. Yule, George. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press, 1996.

⁵ Grice, H.P. Logic and Conversation. In *Syntax and Semantics*, edited by Peter Cole and Jerry L.

Morgan, vol. 3, 41–58. New York: Academic Press, 1975.